

פרשת ואתחנן

זיכרון ההתגלות בהר חורב בפרשת ואתחנן

- א. תיאור מעמד הר חורב בשלושה מקומות בפרשתנו
ב. הנאום הרחב בספר דברים וההבחנה בין יחידות המשנה המרכיבות אותו
ג. המעבר בפרשתנו מחטיבת הנאומים הראשונה בספר דברים לחטיבה השנייה
ד. תחומי של הנאום השני בספר דברים
- ה. שיטת רמב"ן: זכירת מעמד הר חורב היא מצווה ש"הזהיר בה מאוד"
ו. הציווי "השמר לך... פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך" בדברי חז"ל ובספרות מוני המצוות
ז. זכירת מעמד הר חורב ואיסור עבודה זרה
ח. זיכרון מעמד הר חורב בפסקה החותמת את הנאום

א. תיאור מעמד הר חורב בשלושה מקומות בפרשתנו

במקומות אחדים בספר דברים מזכיר משה בנאומו את מעמד ההתגלות בהר חורב, והוא מזכיר אותו בהקשרים שונים ולשם מטרות שונות.¹ מיוחדת בין המקומות הללו פרשתנו, שבה נזכר המעמד בהרחבה ובפירוט יתרים. בשלושה מקומות שונים בפרשה נזכר מעמד זה, ובשלושתם הוא נזכר כעניין לעצמו - לא דרך אגב - על מנת ללמוד ממנו לקחים חשובים. בפעם הראשונה נזכר מעמד הר חורב בפרק ד':

- ט רק השמר לך ושמר נפשך מאד
פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, והודעתם לבניך ולבני בניך.
י יום אשר עמדת לפני ה' א-להיך בחרב
באמר ה' אלי: הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון.
יא ותקרבו ותעמדון תחת ההר וההר בער באש עד לב השמים, חשך ענן וערפל.
יב וידבר ה' אליכם מתוך האש
קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול.
יג ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות, עשרת הדברים, ויכתבם על שני לוחות אבנים.
יד ואתי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשתכם אתם בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה.
טו ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש.

בשנית נזכר המעמד הזה בהמשכו של אותו פרק:

- לב כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא א-להים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים
הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו.
לג השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי.
לד או הנסה א-להים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי...
ככל אשר עשה לכם א-להיכם במצרים לעיניך.

¹ מלבד האזכורים בפרשתנו, שעליהם נדון בהמשך עיון זה, מוזכר מעמד הר סיני:

- **בפרשת עקב** - ט', ט-יא ושם פסוק טו, וכן י', א-ה. כל האזכורים האלה באים בקשר לחטא העגל ולתוצאותיו: שיבור הלוחות על ידי משה ועשיית הלוחות השניים.
 - **בפרשת שופטים**, י"ח, טו-יח, בקשר למצווה לשמוע בקול הנביא שיקים ה' לישראל.
 - **בפרשת כי-תבוא**, כ"ח, טט, נאמר בסיום הקללות: "אלה דברי הברית... בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחרבי".
 - **בפרשת וזאת הברכה**, ל"ג, ב-ה, מקדים משה לברכות השבטים תיאור פיזי של ההתגלות בסיני (ראה דברינו על פסוקים אלו בעיון לפרשת וזאת הברכה, עמ' 436-439 בספרנו).
- אפשר שאף מילותיה האחרונות של התורה (ל"ג, י-יב) - "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים. לכל האתת והמופתים... ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל" - רומזות להתגלות בהר סיני ולנתינת הלוחות; ראה בדברי המפרשים שם.

לה אתה הַרְאִית לדעת כי ה' הוא הא-להים, אין עוד מלבדו.
לו מן השמים השמייעך את קלו ליסרך
ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, ודבריו שמעת מתוך האש.

בשלישית מתואר המעמד הזה בפרשתנו בפרק ה', המוקדש כמעט כולו לכך (פסוקים ב-כז). בראש הפרק באה הקדמה קצרה לעשרת הדיברות (ב-ה):

ב ה' א-להינו כרת עמנו ברית בחרב.
ג לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת, כי אתנו אנחנו אלה פה היום פָּלְנו חיים.
ד פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש.
ה אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא, להגיד לכם את דבר ה'
כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר, לאמר: ...

וכאן (בפסוקים ו-יז) בא נוסח עשרת הדיברות, הנבדל מן הנוסח שבספר שמות בכמה וכמה דברים. לאחר מכן מביא הנאום בפירוט רב את דבריהם של ראשי השבטים ושל זקני העם (יט-כג), המבקשים כי משה הוא שימשיך לשמוע את דברי ה', והוא ידברם אחר כך אל העם, שישמעם ויעשם. על בקשתם זו באה תגובת ה' (כד-כז), המאשר את בקשתם.

וכמעט מאליה נשאלת השאלה: מדוע מוזכר המעמד הגדול בפרשתנו בשלושה מקומות שונים שמרחק של פסוקים אחדים בלבד מפריד ביניהם?² מדוע אין הדיון במעמד הר סיני מרוכז כאחת בנאומו של משה? לשון אחר: מהי המטרה של כל הזכרה כזו, ובאיזה הקשר היא באה?

ג. הנאום הרחב בספר דברים וההבחנה בין יחידות המשנה המרכיבות אותו

ספר דברים כולו, מראשו ועד לסופו, מכיל את הנאום הגדול שנשא משה לפני בני ישראל בימים שלפני הסתלקותו, החל מן האחד בחודש שבט (א', ג) ועד ליום מותו בשבעה באדר.³ בכך מפגיש אותנו הספר עם סוגה ספרותית מיוחדת ונדירה במקרא - עם הנאום הרחב.

בעיונינו בעבר עסקנו פעמים אחדות בניתוחם של נאומים, אך הללו היו נאומים קצרים המשובצים בתוך סיפור.⁴ שלא כנאומים הללו, אין הנאום בספר דברים משמש כחלק מסיפור, אלא הוא נישא על ידי משה וגם נכתב בתורה לשם עצמו, והוא משתרע על פני עשרות פרקים המכילים קרוב לאלף פסוקים. מבחינת אורכו - אין לנאום זה אח ורע בכל המקרא.⁵

הסוגה הספרותית המיוחדת הזו - הנאום הרחב - מעוררת קשיים שלא פגשנו בהם עד הגיענו לספר דברים (וגם לא נפגוש בהם בשאר ספרי המקרא). ברור הדבר שנאומו של משה איננו מהווה רצף דיבורי אחד, אלא הוא בנוי יחידות יחידות. לשון אחר: ספר דברים מכיל נאומים רבים של משה, הנבדלים זה מזה בזמן אמירתם, בתוכנם ובמגמתם. וכשם שבחלקים הסיפוריים שבמקרא מהווה הסיפור הבודד את היחידה נושאת המסר, כך בספר דברים היחידה נושאת המסר היא הנאום הבודד, הנבדל מן הנאום שלפניו ומזה שלאחריו. לימוד נאות של ספר דברים חייב אפוא להתחיל בתיחום גבולותיו של הנאום הבודד, כתנאי ראשון לתפיסת מבנהו ומהלך רעיונותיו וכדי שניתן יהיה לעמוד על מלוא משמעותו - ממש כשם שיש לעשות בלימוד הסיפור המקראי.⁶

אלא שדבר זה אינו כה פשוט. אף תיחומו של הסיפור המקראי נתקל לעתים בקשיים, כפי שנוכחנו לא אחת בעיונינו, ועל אחת כמה וכמה קשה הדבר במה שנוגע לקביעת גבולותיה של יחידת הנאום בספרנו. התכונה הבולטת בסיפור המקראי, המקלה מאוד על זיהוי גבולותיו והמעניקה לסיפור את גיבושו ואת אחדותו - העלילה - תכונה זו אינה קיימת בנאום. תחליפה בנאום הוא הקישור הרעיוני בין הפסקות שמהן הוא בנוי, אלא שקישור זה אינו כה ניכר לעין כמו עלילתו של סיפור, והוא תלוי מאוד בפרשנות. ועוד קושי מיוחד לנאום: אופיו הרטורי מביא לעתים לסטיות ממהלכו הרעיוני המרכזי של הנאום הבודד, אם מחמת הרחבה של חלק מסוים בנאום ואם מחמת מאמר מוסגר שנכנס לתוכו מסיבה כלשהי.

² שישה עשר פסוקים מפרידים בין האזכור הראשון של המעמד לבין האזכור השני שלו, ועשרה בין השני לשלישי.
³ תאריך פטירתו של משה אמנם אינו מפורש בכתוב, אולם במסכת קידושין (לח ע"א) עורכת הגמרא חשבון מדויק על סמך הכתובים בספר יהושע, וחשבון זה מביא אל שבעה באדר.

⁴ הנאום הארוך ביותר מן הסוג הזה שעסקנו בו בעבר היה נאומו של יהודה בראש פרשת ויגש (מ"ד, יח-לד). כל אורכו של נאום זה אינו אלא שבעה עשר פסוקים, והוא מן הנאומים הארוכים שבסיפור המקראי.

⁵ מעין הסוגה הספרותית הזו - נאום פרדה רחב של מנהיג לפני מותו - מצאנו במקומות נוספים: נאומו של יהושע בפרקים כ"ג-כ"ד בספרו, ונאומו של דוד בדה"א כ"ח-כ"ט. אולם אין כל יחס בין אורכם של נאומים אלו לבין אורך נאומו של משה בספר דברים.

⁶ על החשיבות שבהכרת גבולותיו של הסיפור המקראי ראה בעיונונו לפרשת לך לך משנה זו, סעיף א: "הסיפור כיחידה בסיסית במקרא והצורך בקביעת גבולותיו".

גלל אופיו זה של הנאום, גדולה בהרבה עצמאותה של הפסקה הבודדת בו מזו של הפסקה בסיפור. אף על פי כן, אל לו ללומד לפרק את יחידת הנאום לפסקות בודדות וקצרות ולהסתפק בעיסוק בכל פסקה בפני עצמה. עליו לחתור לתיחום גבולותיו של הנאום כולו, המכיל בדרך כלל כמה פסקות שיש ביניהן קשר, ולמצוא את הקו הרעיוני המתפתח מתוך המכנה המשותף שבין הפסקות. משימה זו אינה קלה, אך אין אנו בני חורין להיבטל ממנה.

מה הן הדרכים העשויות לסייע בידנו בתיחום הנאום הבודד? בדרך כלל קשה להסתייע בתוכנו של הנאום - בנושאו המיוחד - שהרי נושא זה הוא המבוקש; ובכל זאת, במקום שתוכן זה אחיד וניכר לעין יכול אף הוא לסייע בידנו (בדומה לעלילתו של סיפור). אך הגורם העיקרי המסייע בתיחום של הנאום הבודד בספרנו הוא הסממנים הספרותיים המצויים בו עצמו. לעתים ניתן להיעזר גם בסיוע חיצוני, כפי שיתברר בסעיף הבא.

ג. המעבר בפרשתנו מחטיבת הנאומים הראשונה בספר דברים לחטיבה השנייה

במקומות אחדים בספרנו נקטע רצף הדיבור הישיר של משה (הדובר בנאומו בגוף ראשון) בדבריה של התורה עצמה, המתארת את משה בגוף שלישי. מקומות אלו נועדו לעתים להבדיל בין חלקיו הגדולים של ספר דברים, אך אגב כך הם מסייעים גם בתיחום של הנאומים הסמוכים אליהם. בפסוקים כאלו, המדברים על משה, נפתח ספר דברים כולו (א', א-ה). רק בפסוק ו מתחיל נאומו של משה, וממנו ואילך נמשך דיבורו של משה ברצף עד פרק ד' פסוק מ שבפרשתנו. כאן נקטע הרצף הנאומו בדיווח קצר של התורה:

ד', מא-מג אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש.
לנוס שמה רצח... את בצר... ואת ראמת... ואת גולן...

אחר דיווח זה באים פסוקי הקדמה חדשים (ד', מד-מט), המקדימים את חטיבת הנאומים הבאה בספרנו.⁷ חטיבה זו נפתחת בפסוק:

ה', א שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום.

ומכאן ואילך נמשך הרצף הדיבורי ללא כל הפסקה חיצונית עד לפרשת כי-תבוא:

כ"ז, א-ב ויצו משה וזקני ישראל את העם לאמר: שמר את כל המצוה...

והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ... והקמת לך אבנים גדלות...

ובהמשך באים הציווי על מעמד הברכה והקללה בהר עיבל ודברי הברית שנכרתה בערבות מואב - הברכות והקללות שבפרק כ"ח.

נמצא אפוא כי פרקים א'-ד' מהווים את חטיבת הנאומים הראשונה בספרנו, ופרקים ה'-כ"ו - את חטיבת הנאומים השנייה והעיקרית בו. המעבר בין שתי חטיבות אלו חל בפרשתנו.

הבחנה זו מחדדת את שאלתנו, שכן עולה ממנה כי מעמד הר חורב נזכר בשני נאומים שונים בספר דברים - בנאום החותם את החטיבה הראשונה בספר ובנאום הפותח את החטיבה השנייה, הגדולה שבו, המתחילה בפרק ה'; מהו אפוא פשר החזרה על תיאור מעמד זה בשני נאומים שונים הסמוכים כל כך זה לזה?

ד. תחומיו של הנאום השני בספר דברים

האם שני האזכורים של מעמד הר חורב בפרק ד' מצויים בגבולותיו של נאום אחד, או שמא הם נחלקים בין שני נאומים שונים? הבה נבחן את מבנה החטיבה הראשונה בספרנו (פרקים א'-ד') ונתחום את 'יחידות הנאום' הכלולות בה.

פרקים א'-ג' מתאפיינים בסקירת אירועים שונים מן העבר, החל ביציאה מהר חורב לאחר שהייה הממושכת בו, דרך המסע במדבר ותיאור חטא המרגלים והעונש עליו וכלה בכיבוש ארצות סיחון ועוג ונתינתן לשני השבטים וחצי השבט. בנאום זה מקופל אפוא תיאורן של יותר משלושים ושמונה שנות המסע מהר חורב ועד למחנה בערבות מואב שבו נושא משה את נאמו.⁸

⁷ פסוקים אלו דומים בכמה דברים לפסוקי ההקדמה שבראש הספר, כפי שיכיר המעיין בשני המקומות.

⁸ כאמור בבי, יד: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה עד תם כל הדור אנשי המלחמה מקרב המחנה כאשר נשבע ה' להם".

היכן מסתיים נאום זה, המהווה מעין 'מבוא היסטורי' להמשך נאומו הגדול של משה? נראה כי חלוקת הפרקים, המסיימת את הנאום הזה בסוף פרק ג', בפסוק (כט) "ונשב בגיא מול בית פעור" - צודקת.⁹ שכן אף תפילתו של משה להיכנס לארץ - "ואתחנן אל ה' בעת ההוא..." - ואף דחייתה - "רב לך... כי לא תעבר את הירדן הזה, וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו כי הוא יעבר... והוא ינחיל..." - שתיהן מהוות אף הן חלק מאותו נאום, המתאר את האירועים השונים שהביאו את ישראל לנקודת המקום והזמן שבה הם מצויים: סמוך למעבר הירדן אל הארץ וסמוך להתחלפות מנהיגיהם - משה ביהושע.¹⁰

בד', א מתחיל אפוא נאום חדש, ופתיחתו החגיגית ניכרת לעין (אף שהמילה הראשונה בה נועדה ליצור זיקה לשונית לנאום הקודם):

ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות,
למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ...

אופיו של הנאום החדש הזה שונה מאוד מזה של קודמו: בנאום זה אין משה **סוקר** את מאורעות העבר אלא **מטיף** לשמור את המצוות כתנאי לירושת הארץ ולקיום בה. אף כשהוא מזכיר בנאום זה אירוע מן העבר - את המעמד בחורב, דרך משל - אין הוא מתארו כפי שמתארים פרק היסטורי, אלא הוא מביאו במסגרת תביעה דתית הנוגעת להווה ולעתיד ובסגנון של הטפה נמרצת.¹¹

עתה אנו שואלים: היכן מסתיים הנאום הפותח בד', א? בפסוק כה בפרק זה - "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ..." - מתחילים פרשת מסורה פתוחה וסדר קריאה חדש, ובו גם נפתחת קריאת התורה שנקבעה לשחרית של תשעה באב (מגילה לא ע"ב). היש באלו כדי ללמד כי בפסוק זה נפתח נאום חדש, הנמשך עד לפסוק מ?

ניתן להוכיח בנקל כי אין הדבר כן, וכי פסוקים כה-מ מהווים המשך ישיר וגלוי של חלקו הראשון של פרק ד': בפסוקים כה-מ נידונים אותם נושאים שנידונו בחלקו הראשון של הפרק, אך בסדר מהופך. פסוקים כה-לא דנים בגורלם של ישראל אם ישחיתו ויעבדו עבודה זרה, ובכך הם מהווים המשך ישיר לפסוקים שלפניהם, טז-כד, המזהירים על כך. הקשר בין שתי הפסקות הללו בא לידי ביטוי במילים משותפות החוזרות בשתייהן:

טז	פן תשחתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל...
כה	והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל...
כג	השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' א-להיכם אשר כרת עמכם
לא	כי א-ל רחום ה' א-להיך לא ירפך ולא ישחיתך
	ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע להם.

ההקבלה האחרונה באה ללמד על מידת רחמיו של ה': אף שאתם "השחתם" - ה' "לא ישחיתך"; אף שאתם שכחתם את ברית ה' עמכם - ה' לא ישכח את בריתו עם אבותיכם. פסוקים לב-לט דנים בבחירתם של ישראל על ידי ה' כפי שבאה לידי ביטוי בשני אירועים: בהתגלות ה' אליהם בחורב ובהוצאתם ממצרים. פסקה זו מקבילה אפוא לזו שבפסוקים טז-טו, הדנה כולה בהתגלות ה' בחורב. אף כאן ניכרים קשרים לשוניים:

יב-טו	וידבר ה' אליכם מתוך האש... ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש.
לג-לז	השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש... ודבריו שמעת מתוך האש.

⁹ פסוק זה מקביל לפסוק אחר באותו נאום (א', מו): "ותשבו בקדש ימים רבים...". הישיבה בקדש נבעה מן העונש על חטא המרגלים, ובפסוק ההוא מסתיים תיאור תולדותיו של דור יוצאי מצרים בנאומו של משה; בישיבה בגיא מול בית פעור מסתיים תיאור תולדותיו של דור הנכנסים לארץ בנאום זה. שתי 'הישיבות' הללו מקיימות כמובן ניגוד חריף ביניהן.

¹⁰ קשה להבין מדוע נפתח בג', כג, "ואתחנן אל ה'...", קריאה שבועית חדשה הן בחלוקת פרשות השבוע במחזור הקריאה החד-שנתי והן בחלוקת הסדרים במחזור התלת-שנתי (שעל פיה זהו הסדר הרביעי בספרנו). לא תמיד תואמת החלוקה לפרשות ולסדרים את ההבחנה הספרותית בין יחידות שונות, שכן לעתים הנחו את המחלקים הקדמונים שיקולים אחרים, שאינם ניתנים תמיד לשחזור. אפשר שהטעם לכך במקומו הוא שלא רצו לסיים את הקריאה הקודמת בידבר רע': בפסוק (ג', כט) "ונשב בגיא מול בית פעור", הנדרש בספרי לפרשת פינחס (אות קל"ו) כרמו לעברה שעברו ישראל במקום זה (וראה רש"י לפסוק זה, המביא את דברי הספרי הללו, וראה גם רש"י לפסוק זה).

¹¹ כדי להבהיר את ההבדל בין סקירה היסטורית לבין הטפה די להשוות תיאור של שני אירועים בשני המקומות: (א', כ-כו) "ואמר אלכם: באתם עד הר האמרי... ותקרבון אלי כלכם ותאמרו... וייטב בעיני הדבר ואקח... ויפנו ויעלו... וישבו אתנו דבר... ולא אבתם לעלת"; (ד', טו-טז) "ירק השמור לך ושמר נפשך מאד פן תשכח... והודעתם לבניך... יום אשר עמדת לפני ה' א-להיך בחרב באמר ה' אלי... ותקרבון ותעמדון תחת ההר... ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב".

את אחדותו של הנאום המשתרע על פני פרק ד' (פסוקים א-מ) ניתן להוכיח בעזרת אחד האמצעים הספרותיים המובהקים העשויים לסייע בתיחום הנאום בספר דברים - סיום הנאום הוא כעין פתיחתו:¹²

<u>פסוק א</u>	<u>פסוק מ</u>
ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים	ושמרת את חקיו ואת מצותיו
אשר אנכי מלמד אתכם לעשות	אשר אנכי מצוך היום
למען תחיו	אשר ייטב לך ולבניך אחריו
ובאתם וירשתם את הארץ	ולמען תאריך ימים על האדמה
אשר ה' א-להי אבותיכם נתן לכם.	אשר ה' א-להיך נתן לך כל הימים. ¹³

נמצא אפוא כי שני אזכוריו של המעמד בהר חורב בפרק ד' אכן מצויים בשתי פסקות שונות של נאום אחד. עתה הגיעה השעה לברר לאיזה צורך הוזכר מעמד זה בנאום שבפרק ד' באותן שתי פסקות. לשם כך עלינו לדון בקשר בין פסקותיו של הנאום, במבנהו ובמגמתו.

ה. שיטת רמב"ן: זכירת מעמד הר חורב היא מצווה ש"הזהיר בה מאוד"

על פי התחלפות העניינים הנידונים בנאום שבפרק ד' יש לחלקו לחמש פסקות:

- א. ד', א-ח התביעה לציות לכלל החוקים והמשפטים,¹⁴ שקיומם ירומם את ישראל בין העמים.
- ב. ט-טו התביעה שלא לשכוח את ההתגלות בהר חורב.
- ג. טז-כד אזהרה מפני עשיית פסל ומפני השתחוויה לצבא השמים והדגשת האזהרה בעת הכניסה לארץ, לאחר שמשה לא יהיה עוד עם ישראל.
- ד. כה-לא העברה שיעברו ישראל על האזהרה הקודמת תביא לגלות; תשובת ישראל בגלות תתקבל על ידי ה'.
- ה. לב-לט ה' גילה את בחירתו בישראל בהתגלותו אליהם בחורב ובנסים שביציאת מצרים, ומכוחם של אלו מכירים ישראל כי אין עוד מלבדו.

הקשר בין פסקות ג-ד גלוי לעין, והוא נידון בסעיף הקודם של עיוננו, וכך אף הקשר בין פסקות ב וה. השאלה העומדת עתה לפנינו היא כיצד מתקשרים זה לזה שלושת הנושאים הנידונים בנאום: הציות לכלל המצוות (פסקה א); התגלות ה' בהר חורב וביציאת מצרים (פסקות ב, ה); איסור עבודה זרה והחורבן שהוא עלול להמיט על ישראל (פסקות ג-ד).

את פסקה ב בנאום - את התביעה לזכור את מעמד הר חורב - קשרו רש"י ורמב"ן אל הפסקה שלפניה, אולם הם עשו זאת בדרכים שונות. רש"י קשר ביניהן בפירושו לפסוק ט:

רק השמר לך... פן תשכח את הדברים - אז כשלא תשכחו אותם ותעשו על אמתתם תיחשבו חכמים ונבונים, ואם תעוותו אותם מתוך שכחה תיחשבו שוטים.

נראה שרש"י בא לבאר את התיבה "רק" שבראש הפסוק, שבה ראה מיעוט והתניה של הנאמר בפסוק ו (פסוקים ז-ח הם מאמר מוסגר שנועד להבהיר ולהרחיב את דברי העמים על ישראל מנקודת מבטו של משה): העמים יאמרו על ישראל שהוא עם חכם ונדון "רק" אם יקיימו ישראל את האמור בפסוק ט, ולא ישכחו את הדברים שראו עיניהם בהר חורב. רש"י מפרש כי "הדברים" האלו הם כלל המצוות שניתנו לישראל, וזכירתם נועדה לקיימם. מכלל התנאי החיובי נשמע היפוכו: "ואם תעוותו אותם [את המצוות] מתוך שכחה [של הדברים אשר ראו עיניך] תיחשבו שוטים [בעיני העמים]".¹⁵

על דברי רש"י הללו מגיב רמב"ן בשלוש מילים:

¹² הבה נגדים זאת: הנאום המשתרע על פני פרקים ה', א - ז', יא פותח ומסיים בפסוקים דומים:

ה', א שמע ישראל **את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום** ולמדתם אתם ושמרתם **לעשתם**.
ז', יא ושמרת את המצוה **ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשתם**.

הנאום הבא, הפותח בז', יב, "והיה עקב תשמעון..."¹³, מסיים ב-ח', כ: "כן תאבדון עקב לא תשמעון בקול ה' א-להיכם".

הנאום הבא פותח בט', א - "שמע ישראל אתה עבר היום את הירדן לבא לרשת גוים גדלים ועצמים ממך" - והוא מסיים בפסקה י"א, כב-כה, שבה נאמר (כג): "והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם וירשתם גוים גדלים ועצמים מכם".

חלוקת הנאומים כאן נעשתה על פי שיטתו של הרב הופמן בפירושו לספר דברים עמ' פד (מלבד הבדל הנוגע לנאום הראשון בהערה זו), אלא שהרב הופמן לא ציין את התופעה שאנו עומדים עליה כאן.

¹³ אמנם ישנו דמיון בין הפסוקים, אך הם אינם זהים. פסוק א מתייחס לשעת אמירת הנאום, עוד בטרם באו ישראל לארץ ובטרם ירשו אותה. פסוק מ, לעומת זאת, מתייחס לעת ישיבתם של ישראל בארצם, והוא נועד לתקן על דרך הניגוד את מה שנאמר בראש החלק השני של הנאום, בפסוקים כה-כו: כאשר תהיו יושנים בארץ ותשמרו את חוקי ה', לא יתקיים בכם מה שהוזהרתם למעלה "אבד תאבדון מהר מעל הארץ... לא תאריך ימים עליה", אלא אדרבה, "ייטב לך ולבניך אחריו ולמען תאריך ימים על האדמה... כל הימים".

¹⁴ תביעה זו אינה חוזרת עוד בהמשך הנאום, מלבד בפסוק הסיום שלו (מ), שנידון בסוף הסעיף הקודם ובהערה הקודמת.

ואינו נכון כלל.

את הסיבות להסתייגותו של רמב"ן מפירושו של רש"י נוכל ללמוד מן הפירוש שנתן הוא עצמו בהמשך דבריו. נוכל לציין שתי סיבות לכך:

- א. פסוק ט אינו מנוסח כתנאי ביחס לפסוק קודם אלא כתביעה העומדת בפני עצמה.¹⁵
- ב. "הדברים אשר ראו עיניך" אינם המצוות שניתנו בהר חורב, אלא המראות שנגלו לישראל באותו המעמד, המתוארים בהמשך (יא-יב): "וההר בער באש עד לב השמים... וידבר ה' אליכם מתוך האש". חובת הזכירה אינה קשורה אפוא בעשיית המצוות; היא נוגעת לעצם המעמד - לא לתוכנו. נראה עתה כיצד ביאר רמב"ן את פסוק ט ואת הקשרו:

הכתוב הזה לפי דעתי מצוות לא-תעשה הזהיר בה מאוד. כי כאשר אמר [בפסוקים הקודמים] שניזהר בכל המצוות ונשמור החוקים והמשפטים לעשותם, חזר ואמר: רק אני מזהירך מאוד להישמר ולשמור עצמך מאוד מאוד, ולזכור מאין באו אליך המצוות, שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך, הקולות והלפידים, את כבודו ואת גודלו ודבריו אשר שמעת שם מתוך האש, ותודיע כל הדברים אשר ראו עיניך במעמד הנכבד ההוא לבניך ולבני בניך עד עולם. ופירש הטעם: כי השם עשה המעמד ההוא כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים ואת בניכם תלמדו לדורות עולם, אם כן עשו אתם ככה [שתלמדו את בניכם] ואל תשכחו אותו. והנה קודם שיזכיר הדיברות שנאמרו שם [בפרק ה' להלן], הזהיר במצוות לא-תעשה שלא נשכח דבר מן המעמד ההוא ולא נסירהו מלבנו לעולם, וציווה במצוות עשה שנודיע בו לכל זרענו מדור לדור כל מה שהיה שם בראייה ובשמיעה.¹⁶

על דברים אלו חזר רמב"ן בשינויים אחדים גם בהשגותיו לספר המצוות של הרמב"ם - "השכחה מן הרב במצווה לא-תעשה":

המצווה השנייה [ש'שכח' הרמב"ם למנות] - שנמנענו שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו, אבל יהיה עינינו ולבנו שם כל הימים, והוא אמרו יתברך 'השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך, יום אשר עמדת לפני ה' א-להיך בחרב'... והזהיר פן יסורו מן הלב מהודיעם לבנים ולבני בנים לדורות עולם. ואל תטעה בזה מפני דרשם בראשון של קידושין (ל ע"א) 'והודעתם לבניך ולבני בניך' - בלימוד התורה לבני בנים,¹⁷ כי לימוד אמונת התורה הוא הלימוד בתורה.¹⁸ אבל נתבונן וניקח ראייה מדבריהם כי היא מצווה עולמית, ועם כל הדורות ידבר,¹⁹ שלא ישכחו עניין המעמד ההוא שהיה לכל העם במראית עיניהם ושמיעת אוזניהם ושיעתיקו זה מדור לדור לעולם. וזאת מצוות לא-תעשה זכרה בעל ההלכות,²⁰ והרב [=הרמב"ם] שכחה.

בטרם נדון בשיטתם של מוני המצוות האחרים נעיר שתי הערות ביחס לדברי רמב"ן הללו:

א. בסוף הציטוט שהבאנו מדבריו בפירושו לתורה הוא אומר: "הזהיר במצוות לא-תעשה שלא נשכח דבר מן המעמד ההוא... וציווה במצוות עשה שנודיע בו לכל זרענו מדור לדור...". דבריו אלו מבוססים על

¹⁵ כדי שיהא זה תנאי ביחס לפסוק קודם צריך להיות כתוב 'רק אם תשמור נפשך מלשכוח את הדברים...'. התיבה 'רק' אין בכוחה להכריח את פירושו של רש"י, שכן היא מצויה לעתים בראש משפט שלילה או אזהרה בלא להתייחס לנאמר קודם לכן: (בראשית כ', יא) "רק אין יראת א-להים במקום הזה"; (דברים י"ז, טז) "רק לא ירבה לו סוסים".

¹⁶ בהמשך דבריו עומד רמב"ן על התועלת הגדולה במצווה זו, ודבריו מיוסדים על דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פ"ח הלכות א-ב. אף בהשגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם (יובאו להלן) הוא כותב דברים דומים, ואנו השמטנו זאת בשני המקומות משום הסטייה שיש בדברים אלו מנושא עיונו.

¹⁷ כך נאמר בבבלי שאליה רומז רמב"ן: "תניא: 'ולמדתם אתם את בניכם' (דברים י"א, יט) - אין לי אלא בניכם, בני בניכם מניין? תלמוד לומר: 'והודעתם לבניך ולבני בניך'". מכאן נראה שהבבלי תלמוד לומר מן הפסוק שאנו עוסקים בו חיוב תלמוד תורה לבני בנים, ולא כפי שפירשו רמב"ן.

¹⁸ "לימוד אמונת התורה" פירושו "לזכור מאין באו אליך המצוות - שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך...". כדברי רמב"ן בפירושו התורה. כוונת רמב"ן במשפט שלמעלה היא אפוא כי ממשוטה של המצווה - שהאב חייב ללמד את אמונת התורה לבניו ולבני בניו - למדו הז"ל על דרך ההרחבה כי גם חובת לימוד התורה עצמה חלה על בני הבנים כמו על הבנים.

¹⁹ בדבריו אלו מתייחס רמב"ן לטענה אפשרית כנגד שיטתו: אם אכן המצווה היא שלא לשכוח את מה שראו במעמד הגדול בהר חורב, מסתבר שאזהרה זו חלה רק על הדור שרגליו עמדו בהר סיני, שעמו מדבר משה, שכן רק עליו ניתן לומר "פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך" - ואם כן רק הם מצווים להעביר את מראה עיניהם לבניהם ולבני בניהם, ואינה מצווה לדורות ואין למנותה.

התשובה הפורמלית לכך היא שמדברי הז"ל נראה "כי היא מצווה עולמית", ואילו התשובה המהותית לכך היא "כי כשנעתיק הדבר לבנינו, ידעו שהיה הדבר אמת בלא ספק, כאילו ראוהו כל הדורות". כי לא נעיד שקר לבנינו ולא נחיל אותם דבר הבל ואין בס מועיל, והם לא יסתפקו כלל בעדותנו שנעיד להם, אבל יאמינו בוודאי שראינו כולנו בעינינו" (דברי רמב"ן בפירושו התורה, שלא הובאו בציטוט שלמעלה). נמצא שבמילים "הדברים אשר ראו עיניך" מתייחסת התורה לכל דור ודור, כי המסורת העוברת מן האבות הופכת אף את דורם של בניהם לשותף במראה הגדול הזה, המחויב בהעברתו גם לדור הבא.

²⁰ בספר הלכות גדולות מהדורת הילדסהימר ירושלים, כרך ג, הקדמת ספר הלכות גדולות עמ' 51, מניין הלאוין, לא קנב: "פן תשכח את הדברים".

לשון פסוק ט: "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח..." - זו מצוות לא-תעשה; "והודעתם לבניך ולבני בניך" - זו מצוות עשה.

והנה, בהשגותיו על הרמב"ם מנה רמב"ן בפסוק זה רק מצוות לא-תעשה, אך לא הוסיף על מניינו של הרמב"ם גם מצוות עשה בעניין זה. הסיבה לכך היא שגם מוני המצוות האחרים שקדמו לרמב"ן, ובייחוד בעל הלכות גדולות, מנו כאן רק לא-תעשה. אך כיצד תתיישב עתה לשון הפסוק? בהשגתו רמזו רמב"ן לפתרון בעיה זו: "וזהוהיר פן יסורו מן הלב **מהודיעם לבנים ולבני בנים** לדורות עולם". כלומר, ניתן לקרוא את חציו השני של הפסוק (בדוחק מה, ובניגוד לטעמים) כהוראה **אחת** - "ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם...": ההודעה לבנים ולבני הבנים היא שעליה מצווים **במצוות לא-תעשה** שלא תסור מן הלב, ומצוות לא-תעשה זאת היא שעליה נצטוונו גם בראש הפסוק.

ב. בפירושו לתורה עמד רמב"ן על ההבחנה בין מטרת אזכורו של מעמד הר סיני בפרק ד' לבין מטרת אזכורו בפרק ה': "והנה קודם שיזכיר **הדיברות שנאמרו שם**, הזהיר במצוות לא-תעשה שלא נשכח דבר מן **המעמד** ההוא". כלומר: בפרק ה' נזכר המעמד בהר סיני לצורך העלאת **תוכנו** בתודעתם של ישראל, שכן בפרק ה' מתחיל נאום המצוות הגדול. וכך כתב רמב"ן בפירושו לה', ה: "**ועתה** יתחיל במשנה תורה, יאמר להם עשרת הדיברות". פרק ד', לעומת זאת, משמש עדיין כמבוא - "יתחיל עתה להזהירם **בכללי המצוות**" (רמב"ן בפירושו לג', כד) - והציווי על זכירת מעמד הר סיני נועד לבסס את **חויית ההתגלות** שהייתה באותו מעמד כשורש כללי למצוות כולן.

הרעיון הגלום בדברי רמב"ן הללו מודגם בדברי המשנה בברכות פ"ב מ"ב:

אמר רבי יהושע בן קרחה: למה קדמה 'שמעי' (וי, ד-ט) ל'והיה אם שמעי' (י"א, יג-כא)? אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה ואחר כך יקבל עליו עול מצוות.

ו. הציווי "השמר לך... פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך" בדברי חז"ל ובספרות מוני המצוות
את תפיסתו של פסוק ט בפרק ד' כמצוות לא-תעשה אנו מוצאים בשני מקומות בדברי חז"ל. במשנה אבות פ"ג מ"ח נאמר:

רבי דוסתאי בר ינאי משום רבי מאיר אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו, שנאמר 'רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך'. יכול אפילו תקפה עליו משנתו [ששכח מתוך אונס]? תלמוד לומר: 'ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך' - הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו.

ועדיין יש לבעל דין מקום לטעון שמשנה זו לומדת מן הפסוק עונש ('כאילו מתחייב בנפשו'), ולא איסור לא-תעשה. אך הנה דברי הגמרא במסכת מנחות צט ע"ב:

אמר ריש לקיש: כל המשכח דבר אחד מלימודו **עובר בלאו**, שנאמר: 'השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים', וכדרכי אבין אמר רבי עילעא... כל מקום שנאמר 'שמר' יפן ו'אל' אינו אלא לא-תעשה.
רבינא אמר: 'השמר' ו'פן' - שני לאוין הם.

רב נחמן בר יצחק אמר: בשלושה לאוין [עובר המשכח דבר מלימודו], שנאמר 'השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים'.

יכול אפילו מחמת אונסו? תלמוד לומר 'ופן יסורו מלבבך' - במסירם מלבו הכתוב מדבר.

לפלא הוא שבהשגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם הזכיר רמב"ן את הברייתא במסכת קידושין (ראה הערה 17) ויישב אותה על פי שיטתו (ראה הערה 18), אך את הגמרא הערוכה במסכת מנחות לא הזכיר ולא יישב.

מדברי שלושת האמוראים הללו אכן ניתן להוכיח כי בפסוק ט נמצא לאו. אולם הם פירשו כי "הדברים אשר ראו עיניך", שהם המושא של לאו זה - של איסור השכחה - אינם אלא דברי התורה שניתנה בהר סיני, ואם כן הלאו בא לאסור על אדם לשכוח את דברי התורה שלמד. אין ביישובו של רמב"ן את הברייתא במסכת קידושין עם שיטתו שלו כדי ליישב את דברי הגמרא הללו: לא ניתן לומר כי שכחת דברי תורה שלמד אדם הרי היא כשכחת 'אמונת התורה' - כשכחת ההתגלות בחורב.

מסתבר שרמב"ן חשב כי האמוראים פירשו את פסוק ט שלא כפשוטו, ועל כן יש לראות בדבריהם אסמכתא בעלמא על דרך הדרש, ולא שהתכוונו שהשוכח דבר מתלמודו אכן עובר בלאו מן התורה ממש. אפשר שמסיבה זו לא הזכיר את דברי הגמרא הללו, אך גם מדברי האמוראים הללו היה מסיק כי "נתבונן וניקח ראייה מדבריהם כי היא מצווה עולמית, ועם כל הדורות ידבר שלא ישכחו עניין **המעמד** ההוא" - שזהו פשוטו של פסוק ט.

אף אם כך היה סבור רמב"ן ואף אם פשוטו של פסוק ט נוטה לדבריו, ספק אם ניתן לבאר את פשוטם של דברי האמוראים במסכת מנחות כדרשה וכאסמכתא בעלמא. על כל פנים, כמה ממוני המצוות שקדמו

לרמב"ן מנו לאו זה במניינם כפי המשמעות העולה מדברי התלמוד במסכת מנחות, ואלו הם: רבי אליעזר ממיץ בספר יראים שלו (יראים השלם סימן שנט); רבי משה מקוצי בספר מצוות גדול שלו לאווין יג; רבי יצחק מקורביל בספר עמודי גולה שלו, המכונה ספר מצוות קטן, סימן טו.²¹ הנה לשון בעל ספר מצוות גדול (מהדורת מכון שלמה אומן תשנ"ג עמ' נג):

הפורש מן התורה, אפילו זקן מופלג, עובר בלא-תעשה, שנאמר 'ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך', ותנן במסכת אבות 'כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו... ובפרק שתי הלחם (מנחות צט ע"ב) אמרין שעובר בשני לאווין...

אולם לא כל מוני המצוות שותפים לדעה שיש למנות בפסוק ט מצווה כל שהיא. כבר הזכרנו כי הרמב"ם לא מנה כאן כל מצווה שהיא, וכך נהגו אף רב סעדיה גאון במנייני המצוות שלו²² ובעל ספר החינוך (ההולך בעקבות הרמב"ם).

מה פשר התעלמותם של מוני מצוות אלו מפסוק שלשון הציווי שבו היא כה החלטית?

ז. זכירת מעמד הר חורב ואיסור עבודה זרה

כך מתרץ בעל ספר מגילת אסתר רבי יצחק די-ליאון - נושא כליו של הרמב"ם בספר המצוות שלו - את השגת רמב"ן על הרמב"ם:

נראה לי כי מה שלא מנאה הרב [הרמב"ם] הוא לפי שגם זאת היא מצווה כוללת כל התורה כולה, והוא שלא נשכח את הדברים אשר ראו עינינו, דהיינו עניין התורה כולה, ושלך בדרכיה ונקיים מצוותיה. וכן משמע מפירוש רש"י שם בזה הפסוק [ראה דבריו בסעיף ה]... הנה שזה הלאו על קיום התורה כולה נאמר. ביאורו של בעל מגילת אסתר מבוסס על השורש הרביעי שהקדים הרמב"ם לספר המצוות שלו:

שאין ראוי למנות ציוויים הכוללים את כל המצוות.

על ביאור זה חזרו כמה מן האחרונים בסגנונות שונים.²³ ובצדק מעיר ר"י פערלא על תירוץ זה:

ולדבריהם [של בעל מגילת אסתר וההולכים בדרכו] צריך לאמור לדעת הרמב"ם והחינוך דהיא דמנחות (צט ע"א) אסמכתא בעלמא הוא, ואין בה לאו גמור מדאורייתא. דאם לא כן, אין מקום לתירוצם כלל ואין זה עניין למה שכתב הרמב"ם בשורש הרביעי כלל. שכמו ששייך למנות מצוות עשה של תלמוד תורה, כך גם שייך למנות לאו זה לפורש מתלמוד תורה ושוכח דבר מתלמודו.²⁴

נראה כי הקושי העיקרי בתירוץ זה של האחרונים הוא שקשה לפרש כי "הדברים אשר ראו עיניך" הם "עניין התורה כולה שלך בדרכיה ונקיים מצוותיה", כפי שפירש בעל מגילת אסתר בעקבות רש"י: צודק רמב"ן בטענתו (ראה סעיף ה לעיל) כי הציווי מתייחס להתרחשות המסוימת שאירעה בהר חורב, בעת שהתגלה ה' לישראל כדיברות קודשו, ולא אל כל התורה כולה. מחמת סיבה זו אכן יש לראות בדברי האמוראים במסכת מנחות אסמכתא בעלמא, כפי שכנראה ראו זאת הרמב"ם ורמב"ן.

נציע כאן יישוב אחר לדברי הרמב"ם והסוברים כמותו, יישוב המבוסס על תפיסה אחרת של הקישור בין הפסקות בנאום שבפרק ד'.

רש"י ורמב"ן, שדנו בפסקה השנייה בנאום - "רק השמר לך ושמר נפשך מאד..." - ראו בה המשך לפסקה הראשונה, התובעת ציות לכלל החוקים והמשפטים, ולא נחלקו אלא בטיב הקישור. רש"י ראה בפסקה השנייה התניה של האמור בראשונה, ואילו רמב"ן ראה בה תביעה לזכור את שורשן של כל המצוות שנצטוו

²¹ א. את הלאו הזה מנו מוני מצוות נוספים שהלכו אחר בה"ג, כגון רשב"ג ורבנו אליהו הזקן, אולם מדבריהם הקצרים של שלושה מוני מצוות אלו לא ניתן להסיק כיצד פירשו את הלאו. לשון בה"ג היא "פן תשכח את הדברים"; לשון רשב"ג "ומצוות לא תשכח שתיים נאמרים" (וכוונתו לפסוקו ולפסוק בדברים ו', יב [או שם ח', יא] "השמר לך פן תשכח את ה'"); לשון רבנו אליהו הזקן "לא תשכח את הדברים בעניין רשומים", ושתי המילים האחרונות סתומות וניתנות לכמה פירושים.

ב. שלושת מוני המצוות שהוזכרו למעלה הם מבעלי התוספות, אולם שיטת מניין המצוות שלהם שונה: בעל הסמ"ג הולך בדרך כלל בדרכו של הרמב"ם (שלא מנה כל מצווה בפסוקו); בעל היראים הולך בדרך כלל אחר בה"ג (שכאמור מנה בפסוקו מצווה).

²² את הימנעותו של רש"י מברר מפרשו רבי ירוחם פערלא, ספר המצוות לרבנו סעדיה גאון, כרך ג עמ' 253-254. להימנעותו של הרמב"ם לא מצא ר"י פערלא טעם מניח את הדעת, ודבריו יובאו להלן.

²³ ר"ח בנבנישתי, בעל כנסת הגדולה, בביאורו לסמ"ג 'דינא דחיי' לאו יג; רבי יהודה רוזאניס, בעל משנה למלך, בספרו דרך מצוותיך ח"ב: "י"ג אזהרות שמנה סמ"ג ולא מנאן הרמב"ם - האזהרה התשיעית".

²⁴ בדבר זה, שהרמב"ם רואה את דברי האמוראים במנחות צט כאסמכתא, מתקשה ר"י פערלא מפני דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"א ה"י: "עד אימתי חייב ללמוד תורה? עד יום מותו, שנאמר 'ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך', וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח". דברי הרמב"ם הללו מבוססים על דברי הגמרא במנחות, ולדעת ר"י פערלא נראה מהם שהרמב"ם סובר שזהו פשוטו של מקרא.

עליהן בפסקה הראשונה: "כאשר אמר שניזהר בכל המצוות ונשמור החוקים והמשפטים לעשותם, חזר ואמר ירק אני מזהירך... לזכור מאין באו אליך המצוות..."²⁵.

אולם המעיין בנאום בשלמותו (א-מ) ייווכח שמלבד בפסקת הפתיחה (א-ח) ובפסוק החתימה (מ) אין הוא עוסק עוד בכלל המצוות והחוקים והמשפטים, אלא הוא מוקדש כולו לאיסור אחד בלבד - איסור עבודה זרה. קיומו של עם ישראל בארצו מותנה, על פי נאום זה, אך ורק בזהירות בתחום העבודה הזרה. דבר זה נרמז, או כמעט נאמר במפורש, כבר בפסקה הראשונה של הנאום. בבוא משה להדגים את משמעות תביעתו לציית לחוקים ולמשפטים "למען תחיו", הוא מביא תקדים זה:

ג-ד עיניכם הראות את אשר עשה ה' בבעל פעור,
כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' א-להיך מקרבך.
ואתם הדבקים בה' א-להיכם חיים כלכם היום.²⁵

רמב"ן עצמו חש בדבר, ובביאורו לפסוק ג ד"ה עיניכם הראות הוא כותב:

ענה בא להזהיר בפרטי המצוות, והתחיל בעבודה זרה שהיא שורש לכולן.

על כן אנו מציעים לראות בפסוקים א-ח פסקת מבוא לנאום, הפותחת בפריסה רחבה של כל המצוות, החוקים והמשפטים המיועדים לקיום בארץ כדי להתמקד במהרה במצווה העיקרית, שהיא 'שורש לכולן' ושבה תלוי גורלם של ישראל בארצם - עבודה זרה.

אם צודקת הנחתנו בדבר תפקידה של הפסקה הראשונה כמבוא, מתבלט לפנינו מבנהו של המשך הנאום, לאחר אותה פסקת מבוא, כנאום הנחצה לשתי מחציות שוות המקבילות ביניהן הקבלה כיאסטית:

(א-ח) מבוא: "ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים"

- א** (טו) "וידבר ה' אליכם מתוך האש"
ב (טז-כד) "פן תשחתון ועשיתם לכם פסל"
ב1 (כה-לא) "ונושנתם בארץ והשחתם... ובקשתם משם... ולא ישחתך..."
א1 (לב-לט) "השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש"

(מ) חתימה: "ושמרת את חקיו ואת מצותיו"

המשמעות הפרשנית העיקרית שיש לחשיפת מבנה זה של הנאום היא שעל פיו יש לקשור את פסקה א, העוסקת בתיאור מעמד הר חורב, **דווקא לפסקה ב שבהמשך, ולא אל פסקת המבוא** - ואם כן הזכרת מעמד הר חורב אינה נוגעת לכלל המצוות,²⁶ כפי שראו זאת רש"י ורמב"ן, כי אם לאיסור עבודה זרה המפורט בפסקה ב שאחריה.

ובכן, מהו הקשר בין פסקה א לפסקה ב?

אין קושי להצביע על קשרים בין התגלות ה' בהר חורב לבין איסור עבודה זרה. הרי הדיברות הראשונות ששמעו ישראל בהר חורב היו "אנכי" ו"לא יהיה", **וקיומן של דיברות אלו הוא הנתבע בנאום זה**. הבה נשווה:

<u>שמות כ' / דברים ה'</u>	<u>דברים ד'</u>
אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים...	אתה הראית לדעת כי ה' הוא הא-להים אין עוד מלבדו.
לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ.	פן תשחתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל... תבנית כל בהמה אשר בארץ תבנית כל צפור כנף אשר תעוף בשמים... תבנית כל דגה אשר במים מתחת לארץ.
לא תשתחוה להם ולא תעבדם	ונדחת והשתחית להם ועבדתם...
כי אנכי ה' א-להיך א-ל קנא...	כי ה' א-להיך אש אכלה הוא א-ל קנא...

נמצא כי התביעה שלא לשכוח את מעמד הר חורב **בהקשרה בנאום זה**, היא ביסודה תביעה לזכור את הדיברות הפותחים את עשרת הדיברות: לייחד את ה' ושלא לעבוד עבודה זרה. דבר זה עולה גם מן ההשוואות הבאות בין פסקה א לפסקה ב:

(ט) רק השמר לך ושמר נפשך מאד (כג) השמרו לכם

²⁵ אף כאן יש לפנינו אזכור של אירוע מן העבר (במדבר כ"ה) הבא במסגרת הטפה מובהקת, ולא במסגרת סקירה היסטורית, ראה הערה 11. לפיכך מקדים משה את הפנייה לשומעיו "עיניכם הראות..." כשם שעשה בנוגע לאזכורו של מעמד הר סיני.
²⁶ מלבד פסוק יד, המתקשר מבחינה עניינית ומבחינה לשונית לפסוק ה שבפסקת המבוא.

פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך פן תשכחו את ברית ה' א-להיכם אשר כרת עמכם ועשיתם לכם פסל תמונת כל...

הקבלה זו מלמדת כי "הדברים אשר ראו עיניך" הם הדברים שעליהם נכרתה הברית בין ה' לישראל - "ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים" (פסוק יג) - אך לא כל הדברים הללו אלא בעיקר ראשיתם: איסור עשיית פסל וכל תמונה.

אף תיאור האש במעמד הגדול (יא-יב), "וההר בער באש עד לב השמים... וידבר ה' אליכם מתוך האש", נועד להקדים את האזהרה בפסקה הבאה על איסור עבודה זרה:

כד כי ה' א-להיך אש אכלה הוא א-ל קנא.

דהיינו: אותה אש שמתוכה נגלה דבר ה' "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" היא אש אוכלה, שתעניש ותכלה את העוברים על ברית ה' שנכרתה בהר חורב.

ישנו קשר נוסף, מפליא, בין שתי הפסקות הללו בנאום: הזכרת ההתגלות בחורב נועדה להרחיק את החשש מפני הגשמה שעלולה להיווצר כתוצאה מזיכרון ההתגלות הזו עצמה! זכר ההתגלות עלול להשתבש במהלך הדורות ולהפוך לסיבה לעשיית פסל ותמונה אשר ינציחו את האירוע (וכבר היו דברים מעולם במעשה העגל). לפיכך קשור הציווי על זכירת ההתגלות בזכירת **אופייה** המיוחד. כבר בפסוק יב נרמז דבר זה:

וידבר ה' אליכם מתוך האש, קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול.

ובפירוש נאמר הדבר בפסוק טו, המהווה פסוק מקשר לפסקה ב:

טו ונשמרתם מאד לנפשתיכם, כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש.

טז פן תשחתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל...

כלומר: חוסר זהירות בזכירת מעמד ההתגלות עלול לגרום להשחתה של עשיית פסל ותמונה - שיהיו מיועדים להנציח מעמד התגלות שבאמת לא נראתה בו כל תמונה. וכך ביאר רמב"ן את פסוקים טו-כ:

ונשמרתם מאד לנפשתיכם - יזהירו פן יטעו אחר הקול אשר שמעו ויעשו השחתה לקצף בנטיעות (חגיגה יד ע"ב). ואמר תחילה 'תבנית זכר או נקבה' **באדם**, שמהם יהיה קול...

נדמה שעתה ברור מאוד מקומה של פסקה א בנאום שנושאו הוא איסור עבודה זרה - הזכרת המעמד בחורב קשורה לאיסור זה.

מעתה ברור גם מדוע אין בהזכרת המעמד בחורב כל מצווה חדשה: זיכרון המעמד הזה כמעמד שנשמע בו קול בלבד ולא נראתה בו כל תמונה וזיכרון תוכנו של המעמד הזה - "אנכיו" ו"לא יהיה" - לא נועדו אלא לחזור על איסור עבודה זרה ולחזקו.

ח. זיכרון מעמד הר חורב בפסקה החותמת את הנאום

מה מקומו של אזכור מעמד הר חורב (ביחד עם אזכור היציאה ממצרים) בפסקה האחרונה של הנאום?
רמב"ן וחזקוני פירשו את מטרתה כפי שפירשנו אנו את מטרת מקבילתה שבתחילת הנאום - פסקה א:
כאזהרה מפני עבודה זרה. הנה דברי רמב"ן:

(לב-מ) כי שאל נא לימים ראשנים - יאמר: לא ימחול ולא יאריך ה' לכם על עבודה זרה ועל ההשחתה בפסל וכל תמונה, כי עשה עמכם מה שלא עשה כן לכל גוי מעולם, שיהשמיעך קול א-להים מדבר מתוך האש למען תהיה יראתו על פניכם, ותייחדו אותו ולא תשחיתו. וילקח אתכם לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים - שלא תעבדו לזולתו. והנה הראית בעיניך כל זה 'לדעת כי ה' הוא הא-להים', הוא אחד ושמו אחד ו'אין עוד מלבדו', כי 'מן השמים השמיעך את קולו' ללמדך בזה מוסר השכל, 'ועל הארץ הראך את אשו הגדולה' - בוערת עד לב השמים, 'ודבריו' כולם 'שמעת מתוך האש'... ואחרי שה' הגדול 'הוא הא-להים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת' ו'אין עוד' - תשמור מצוותיו וחוקותיו 'למען ייטב לך' בשמים ממעל 'למען תאריך ימים' על הארץ מתחת.

בדבריו האחרונים קושר רמב"ן את הפסקה הנידונה גם לפסוק החתימה, הקורא לשמירת כל המצוות והחוקים.

אף חזקוני קושר את הפסקה האחרונה בנאום לעונש על עבודה זרה:

(לב) כי שאל נא - כלומר, שאל נא על דורות הראשונים אם נעשה כן לשום אומה. **ולפיכך מקפיד הקב"ה עלינו**

בזמן שאנו חוטאים יותר מעל שאר אומה אחרת.

הקושי בקישור שעושים מפרשים אלו בין הפסקה האחרונה לבין מה שלפניה הוא שבפסקה הקודמת (ב₁) כבר מתוארת חזרתם של ישראל אל ה':

כט ובקשתם משם את ה' א-להיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך.

ואף ה' השיב כעסו מעל ישראל וקיבלם אליו :

לא כי א-ל רחום ה' א-להיך, לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע לכם.

מה מקום יש לחזור בשלב זה אל אזהרת עבודה זרה שכבר נשתחררו ישראל ממנה?
ואכן, בחינה של הנאמר בפסקה האחרונה (לב-לט) אינה מגלה כל רמז לאיסור עבודה זרה. וכבר ראינו בסעיף הקודם כי פסקה זו נקשרת לדיבר הראשון, "אנכי", ולא לדיבר השני, "לא יהיה". ובכן, מה מקומה של פסקה זו במהלך המתפתח של הנאום?
עיון בפסוקיה הראשונים של הפסקה, לב-לה, יגלה כי גדולתם של ישראל, בחירתם וייחודם בין העמים הם הנידונים בפסוקים אלו :

לג השמע עם... כאשר שמעת אתה...

לד או הנסה א-להים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי... ככל אשר עשה לכם ה'.

לה אתה הראית לדעת...

לפיכך מסתבר פירושו של ר"ע ספורנו, הרואה בפסקה זו המשך וחיזוק לנאמר בסוף הפסקה הקודמת - ה' לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך :

(לב) כי שאל נא - והראיה על זה שאמרתי שלא ישכח ברית אבות היא כי אמנם מה שעשה עם כל ישראל במתן תורה, שתהיו כולכם זוכים לאותה המדרגה מן הנבואה, לא היה זולתי [=אלא כדי] לקחת את כולכם לו לעם, בשביל ברית אבות... שאף על פי שקרה באיזה זמן לאיזה יחיד שיתנבא, הנה לא קרה זה לשום עם.
(לד) או הנסה א-להים - אף על פי שקרה לאיזה יחיד או יחידים שיימלטו מבין רשעים, מכל מקום לא קרה זה לשום גוי בכלל.
(לה) אתה הראית - את כל אלה הראך הא-ל יתברך.

אולם לא רק את ייחודם של ישראל באה פסקה זו ללמד אלא אף את ייחודו של ה'. עניינה של פסקה זו מתבטא יפה בלשונה של התפילה הנאמרת במנחה של שבת :

אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

אזכור מעמד הר חורב בסופו של הנאום ביחד עם אזכור יציאת מצרים ומופתיה נועד לרומם את ישראל ולחזק את לבם להאמין בתקפותה של הברית בינם לבין ה' גם לאחר שנפלו ממעמדם - לאחר שחטאו וגלו מארצם.

בעתות מצוקה - "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה" - בעת שישראל שבים עד ה' ושומעים בקולו, יעלה זיכרון בחירתם בהר חורב וביציאת מצרים, זיכרון ההתייחדות ההדדית של העם וא-לוהיו, ויגבר הביטחון :
כי א-ל רחום ה' א-לוהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע להם.

כל הזכויות שמורות 2002 לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט

ניתן למצוא "טופס אוטומטי להרשמה" באתר שלנו:

<http://www.vbm-torah.org/hebsub.htm>

או לשלוח בקשה באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התיכון:

GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל את רשימת השיעורים יש לשלוח בקשה לכתובת:

LISTS@VBM-TORAH.ORG

עם התיכון:

GET YHE-ABOUT COURSES

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב לכתובת YHE@ETZION.ORG.IL